

I si parlem... de l'escola rural?

Rosa Campà*

Temps d'educació, 26 2on semestre 2001 / 1er semestre 2002

Als anys vuitanta, quan es parlava de l'escola rural se l'anomenava «la Ventafocs» del sistema educatiu. A partir de llavors i gràcies al treball esforçat de grups de mestres, d'alguns ICE, centres de recursos engrescadors, delegacions territorials i les seccions corresponents del Departament d'Ensenyament, es concreta la creació de les zones escolars rurals l'any 1989: agrupacions d'escoles rurals reunides voluntàriament amb una direcció, un claustre, uns recursos humans i un projecte educatiu comuns, i que s'han estès pel país.

Seguint l'esquema de la conferència del professor Jordi Feu a les Segones Jornades de l'Escola Rural en la Formació dels Mestres de Catalunya, s'ha d'entendre que el concepte de ruralitat ha canviat: «En el decurs de la dècada dels vuitanta, i sobretot a inicis dels noranta, el món rural ha anat agafant una nova fisonomia arran dels canvis sobtats que ha experimentat».

S'ha d'admetre que alguns canvis ja es van iniciar les dues dècades anteriors, però d'altres són realment nous i sorprenents i han generat una dinàmica diferent dins d'un medi considerat per alguns com a decadent i pobre. Les causes que han possibilitat i generat el canvi són bàsicament tres:

- Modernització de l'agricultura i la ramaderia, amb la introducció de tecnologia moderna i innovacions per tal d'incrementar la productivitat, la qual cosa separa encara més els dos sectors: ramaders i pagesos tradicionals, que han de combinar el seu treball amb altres sectors productius, i els pagesos que s'han modernitzat.
- Diversificació de l'activitat econòmica. L'activitat econòmica s'atomitza arran de l'auge de petites i mitjanes empreses dedicades a acti-

* Rosa Campà és mestra d'escola rural al CEIP. Els Agols, de la Zona Escolar Rural Urgellet. La Zona Escolar Rural Urgellet la conformen les escoles següents:

CEIP Sant Esteve - Alàs i Cerc
 CEIP Castell-Ciutat - La Seu d'Urgell
 CEIP Els Agols - Montferrer i Castellbò
 CEIP d'Adrall - Ribera d'Urgellet
 CEIP Sant Serni - Ribera d'Urgellet
 CEIP Arnau Mir - Ribera d'Urgellet
 CEIP Arsèguel - Arsèguel

vitats molt diverses relacionades amb els sectors de producció i dels serveis. A aquest rebrot hi tenen una bona part de culpa la millora de les comunicacions i les tecnologies modernes que han permès la instal·lació d'indústries no necessàriament relacionades amb el sector ramader o agrícola. També hi ha contribuït, de forma remarcable, les activitats relacionades amb l'oci i el turisme rural, que han permès millorar les rendes de la gent que ja vivien en el món rural o proporcionar-ne a gent nouvinguda.

- Estancament de la davallada demogràfica i una tímida recuperació de la població (en alguns llocs, no tan tímida). Les últimes notícies sobre la matriculació que s'han obtingut a les poblacions d'algunes comarques de muntanya confirmen l'augment de la població, sobretot en la franja de parvulari.

D'aquesta manera, el medi rural europeu (la situació és força general) ha passat de ser expulsor a receptor, de manera suau, però sembla que remarcable. Entre els que formen el flux migratori s'ha de comptar amb un nucli de gent de determinada posició econòmica que prenen la determinació d'anar a viure al camp, afavorits per noves formes de treball relacionades amb les noves tecnologies o corrents de vida i els que busquen habitatges a preu més assequible a l'entorn de grans indústries.

Tot l'esmentat fins ara comportarà uns canvis que poden ser prou importants en la futura dinàmica de l'escola rural.

- Es produeix una *fragmentació* i *heterogeneïtzació* de les activitats econòmiques i productives, amb una important pressió especulativa sobre les terres per dedicar-les a la construcció de segones residències.
- Es dona una *fragmentació de l'estructura de la població*. La incorporació de persones de distinta procedència geogràfica, ètnica, social etc., implica un trencament de la unitat que tradicionalment s'havia vist en l'estructura de la població.
- S'esdevé una *fragmentació cultural*. El diferent origen de les persones que habiten el medi rural i la dispersió dels treballs que realitzen en diferents sectors productius pot facilitar el debilitament de la coherència interna que es produïa quan tots s'esmerçaven en la mateixa activitat o en una de semblant.
- Hi conflueixen una gran *pluralitat de valors, de normes, de pautes de comportament i de codis d'organització social, de sistemes de jerarquització...* propis d'una societat molt allunyada de la simplicitat de la societat rural antiga.

Davant d'aquest panorama, es pot pensar que el món rural ha desaparegut... però és realment així? Realment, no; encara resten d'altres factors, no mencionats, que poden ser molt importants i vitals a l'hora de definir el

món rural, com és *la baixa quantitat de població i la gran ocupació territorial que representa*. Sembla que tot plegat aniria en la línia que es pot llegir en un informe francès dirigit al ministre de Treball i de Formació Professional titulat *L'avenir de l'emploi dans les zones rurales fragiles*, o el tan engolit reequilibri territorial que tothom es posa a la boca a la nostra autonomia.

Estudis més recents consideren que la continuïtat, sobretot en terres de muntanya, depèn d'uns quants factors diferents, però que contenen a l'anàlisi la paraula *sostenibilitat*.

L'estudi publicat pel Departament de Medi Ambient *El desenvolupament de l'alta muntanya, és sostenible? Mirada als futurs possibles*, considera que si es continua amb les característiques actuals, les estructures productives de muntanya poden anar davallant de manera gradual, si no s'hi posa remei, en el terme de vint anys.

La situació que es planteja per poder continuar necessita la suma de diversos escenaris parcials que podem resumir en:

a) *Reequilibri territorial*

No respon al conjunt de les tendències avui observades i la seva realització suposaria, per tant, importants canvis de concepció, i podria ser, a la vegada, resultat del fracàs de l'augment especulatiu del turisme com a primera realitat de les comarques.

Només és possible a llarg termini, fruit de la voluntat dels actors locals i dels mitjans amb els quals compten aquests per realitzar les seves pròpies estratègies.

b) *Turisme integrat i diversificació productiva*

Es produeix una diversificació productiva i l'acoblament amb unes prioritats socioecològiques. Per això cal un context més ampli (potser l'europeu) que propiciï polítiques ambientals i que creï un canvi cap a valors més sostenibles dintre del creixement general del país. El repartiment del creixement posa en marxa estratègies per al medi ambient per tal de pal·liar les mancances de desenvolupament d'infraestructures i sobretot el seu impacte ambiental en zones interiors i rurals.

c) *Qualitat de vida i benestar*

A les comarques que cerquen un equilibri, el turisme, tot i ser important, es combina amb un sistema de producció de qualitat de diferents sectors.

En l'àmbit agrícola s'aposta per l'agricultura ecològica, es fomenta la ramaderia extensiva i la valoració de les races autòctones.

En els sectors industrial i de serveis es forma un teixit cada cop més integrat on la producció, la transformació i la comercialització es pensen de manera global. Es cobreix així la demanda interna derivada del turisme i es comencen a obrir nous mercats afavorits per la creixent demanda transfron-

terera que hi ha a partir de l'obertura de noves infraestructures i la unificació europea.

d) Sostenibilitat

El desenvolupament industrial té en compte les activitats d'alt nivell tecnològic, la qual cosa permet una activitat de feble impacte ambiental, una immigració qualificada que busca un entorn agradable i la possibilitat d'un treball a distància. Les inversions en medi ambient i energies renovables són rendibles i són les mateixes empreses les que ho tenen en compte.

Les inversions turístiques i industrials es combinen amb un fort increment de serveis i equipaments que, al seu entorn, generen demanda d'ocupació. Les noves tecnologies aplicades en general i també a l'educació faciliten la integració al treball de molts segments de la població que veuen augmentada la seva qualificació.

e) Demografia

Hi ha un lleuger augment de la població, però el nou tipus de turisme, més que facilitar la urbanització del territori, va lligat a noves ofertes (turisme cultural...) que no impliquen estacionalitat ni segones residències. Hi ha, ja fa un cert temps, una recuperació de nuclis urbans dispersos gràcies a la difusió d'iniciatives que singularitzen el territori.

Les valls centrals continuen concentrant població, però es controla més l'extensió i la qualitat de l'urbanisme.

f) Sistemes de valors innovadors

Els béns comunals recuperen la seva funció d'ajuda a la renda agrària i forestal dels veïns i en suport dels seus propis projectes.

Es dona un protagonisme creixent a les administracions locals i comarcals gràcies a la millor implantació de les polítiques de subsidiarietat, tant en el pla de la Unió Europea com estatal, que faciliten la possibilitat de proposar i gestionar programes. Les possibles associacions o mancomunacions intercomarcals i fins i tot supraestatals donen més possibilitats de reeixir en projectes innovadors.

Els actius culturals i identitaris, lluny de convertir-se en reductes folklòrics, esdevenen motors de moltes activitats, i sobretot les relacions que abans s'esmentava hi aporten una dimensió que fa que cada vegada sigui una societat més oberta als canvis. La bona preparació d'una gran part de la població de les comarques rurals, que fins ara havia de buscar feina fora, facilita la projecció de noves professions que s'adapten a la demanda interna.

Davant d'aquesta situació, es fa necessari reflexionar sobre l'impacte que rebrà l'escola rural; d'aquí que vulguem comentar, abans, però, les característiques bàsiques de l'escola rural davant d'una situació, com hem vist, canviant i en procés de renovació, i plantejar-nos si és una tipologia d'escola que ha de persistir o no com a servei social.

1. Característiques bàsiques de l'escola rural

Per començar, l'escola d'un poble és l'escola de tots, això comporta un component de diversitat on el grup classe està format per alumnes de diferent edat, sexe, classe social... Per tant, el ritme d'aprenentatge és un component més d'aquesta pluralitat i no suposa automàticament cap fracàs, simplement es nota com un element més.

A l'escola graduada es prefereix l'homogeneïtzació de l'alumnat, el que se surt de la norma és anormal, mentre que l'escola petita forma una part més de la seva gran heterogeneïtat. La capacitat d'aprenentatge està augmentada per dos trets fonamentals que ja Josep Domènech i Mira esmentava fa temps en els seus escrits sobre l'escola rural: la repetició i l'anticipació.

- La *repetició* es dona quan durant els anys d'escolarització es treballa aquells conceptes, procediments i actituds que són els bàsics de cada nivell; així s'assegura l'aprenentatge per part de tothom.
- L'*anticipació* és quan l'alumnat pot anticipar coneixements pel fet d'estar en contacte amb matèries i nivells superiors dels que li corresponen per l'edat; és d'una importància capital per assegurar l'autoestima personal i més quan la superació personal es posa al servei dels altres companys i companyes.

L'ajuda proporcionada per part del més pròxim és, a vegades, més ajustada a la capacitat de l'alumne/a que la rep, la qual cosa li permet avançar en aprenentatges ajustats per excés a les seves capacitats.

L'escola esdevé en un espai propi de tots (del poble, dels mestres, dels pares, de l'alumnat i també de l'exalumnat). D'aquesta manera, és normal que l'escola sigui un espai on es fan diverses activitats si al poble no hi ha casal cultural, que els pares participin activament en gairebé tot el que es faci i que els exalumnes hi acudeixin de tant en tant, a demanar ajuda en els estudis, consultar dubtes, utilitzar llibres de consulta o senzillament de visita perquè s'hi troben bé.

Així doncs, es produeix una interacció molt important entre tota la comunitat educativa i entre tot el personal de l'escola en particular, se suavitzen les jerarquies i la relació acostuma a ser molt fluida.

L'espai és habitualment poc o gens prohibitiu, generalment poc compartimentat i a causa de les necessitats específiques, amb una gran capacitat de reconversió per realitzar-hi diverses activitats.

El temps es pot flexibilitzar de forma més habitual, tot i que ara amb els itinerants especialistes de les ZER a vegades s'ha d'ajustar de forma rígida en determinades hores, però la resta es fàcilment adaptable en ser el mestre o la mestra qui comparteix amb l'alumnat tot l'horari.

Hi ha un modelatge molt important per part del professorat i de la dinàmica de l'escola.

La flexibilitat i agilitat que es requereix per adaptar a la realitat espais, temps, matèries i interrelacions també és un aprenentatge, molt valuós, encara que no mesurat en les avaluacions institucionalitzades, ni en queda constància en cap paper, però n'hi ha.

L'escola rural està immersa en el medi i en depèn, té facilitat per explorar i explotar les possibilitats educatives de l'entorn i, encara que amb dificultats, és capaç d'elaborar o reelaborar materials adients a les seves necessitats.

2. Hi ha d'haver escola rural?

L'estudi Mab-6 patrocinat per l'UNESCO i realitzat en una extensa zona dels Pirineus, en el recull de testimonis directes, molts agents de les zones que ja no tenen escoles i gairebé estan despoblats destaquen com un dels factors decisius per la marxa de molta població el tancament de les escoles i l'estada de tots els alumnes, fins i tot els petits, en les escoles de concentració tota la setmana.

La poca força que políticament tenen el 20 % d'habitants de Catalunya es reflexa en la minsa autonomia que tenen els territoris allunyats de Barcelona, en els quals hi ha un autèntic sucursalisme polític de partit que no té tant en compte les necessitats reals del mateix territori com les directrius emanades des dels despatxos centrals corresponents, que naturalment tendeixen a uniformitzar les seves actuacions amb l'excusa de l'eficàcia i l'economia. S'ha d'admetre, però, que el 20 % de població gestiona un 80 % del territori i a tots ens convé, com a autonomia i com a país, que pugui continuar essent gestionat, i pel que ens hi juguem, amb criteris ben clars de prudència i sostenibilitat.

L'escola rural és l'escola arrelada a aquest medi i pot ajudar a gestionar-lo eficaçment si el sistema educatiu adequa l'oferta de formació a les necessitats intrínseques del territori. Recordem que un dels factors d'equilibri era la millora de la qualificació professional dels seus actors a través de la formació.

És palès que amb les característiques que hem descrit l'escola rural es converteix en una manera de fer escola tan important per al territori que l'acull com pel mateix concepte d'escola que oferta. Té una versatilitat i una estructura capaç d'ajustar-se a un seguit de situacions ben diferents.

De fet, en les últimes avaluacions que es van portar a terme a la població escolar de Catalunya de 10 anys d'edat (curs escolar 2000-2001), les

escoles de poblacions inferiors a 1.000 habitants han donat un resultat millor que les altres.

Hi ha estats europeus (com ara Dinamarca i Holanda) que tenen el sistema d'ensenyament primari estructurat en cicles que recorden molt les escoles petites de dues o tres classes. Deu ser que «la Ventafochs» té alguna cosa per ensenyar-nos? Potser sí, tot dependrà de la voluntat política i institucional d'escoltar-nos.

3. El futur de l'escola rural

El treball de la gent sensibilitzada per l'escola rural va fer que en el seu moment, i partint d'una anàlisi rigorosa, es fessin propostes que tendien a millorar les deficiències que s'hi havien trobat:

- La solitud del professorat
- La manca de socialització de l'alumnat
- La manca d'especialització
- Les dificultats per als nousvinguts d'entendre la part administrativa
- El desconeixement per part de l'Administració de les especificitats de les escoles petites
- El desconeixement i/o infravaloració de la capacitat d'ensenyament

Les tres primeres se solucionen de forma molt eficient amb la creació de les zones escolars rurals (ZER). Ara bé, les que no queden solucionades s'haurien d'entomar de forma immediata si pensem que l'escola rural ha de continuar existint.

És evident que per proposar canvis positius per a l'escola rural cal tenir en compte els aspectes que hem analitzat al començament de l'article i és evident, també, que amb l'organització social i politicoadministrativa actual ja no queda gaire camí per fer.

Una característica de l'escola que ens ocupa i que no acostuma a esmentar-se és la seva fragilitat. *L'escola rural és fràgil*, igual que ho és l'equilibri de tots els seus components, però sobretot i com sempre fins ara, perquè depèn de la capacitat del professorat que la regeix. Si és competent i bon professional, l'escola aguanta i compleix la seva funció, però si no s'hi integra, si és una persona afegida a desgana, l'empremta de l'escola s'esmoreeix i acaba per diluir-se i desaparèixer perquè l'alumnat emigra.

Cal un perfil de professional molt específic per portar a bon port la nau:

- 1) Ha de saber llegir i entendre les variants socials, econòmiques i culturals abans esmentades.
- 2) Ha de romandre al lloc perquè el vulgui i li agradi, no perquè no li quedi cap més remei, perquè li han enviat o li solucioni una problemàtica personal.
- 3) A les facultats de Formació del Professorat s'hauria de fer una preparació específica. Primer i per a tots, conèixer l'escola rural i la seva problemàtica (i en aquest aspecte podria ser molt important la integració del professorat rural a les classes). Després ha de reflectir la realitat tant en una especialitat com en les altres.
- 4) Hi ha d'haver possibilitats de formació permanent més properes que cobreixin aspectes realment necessaris per a les escoles rurals.

Cal, doncs, una actuació de l'Administració i de la societat de reconeixement de la singularitat i excel·lència del sistema pedagògic de l'escola rural, que se'ls doni les mateixes prerrogatives que té l'escola, antigament de «concentració», a cada centre. No es pot acceptar ni permetre que els nens d'una vall tinguin transport i menjador gratuïts per anar a l'escola gran i no en tinguin per anar a l'escola més propera de la seva mateixa vall perquè és petita. En aquesta línia apuntem alguns dels aspectes que cal tenir en compte per poder avançar cap a una escola rural digna i de qualitat:

- Es fa servir el terme «municipi» per legitimar o deslegitimar, segons convingui, el fet que l'alumnat vagi a l'escola que interessa a l'Administració sense reconèixer que les agregacions municipals es van fer «por decreto», sense tenir en compte les característiques socials o econòmiques de la zona.
- I encara més. Si es vol mantenir la possibilitat que hi ha fins ara d'anar a l'escola gran, també hi ha d'haver la possibilitat que els de «la ciutat» puguin anar a una escola que creguin que compleix més les condicions que ells considerin bones per a un centre escolar. Es tracta d'enriquir el sistema educatiu, no d'amputar-lo. Tanmateix no hi hauria problema de transports, el mateix que se'ls emporta, els pot portar. Anada i tornada.
- Només es pot avançar si hi ha una veritable descentralització i es fa la delegació de l'exercici de la competència en educació als municipis o a les seves mancomunitats o associacions, no oblidem que hem fet una reforma a l'estil anglosaxó (segons digué el Sr. Mestre a les Jornades d'Escola Rural de Banyoles), però en canvi l'organització i administració és napoleònica.
- S'ha d'atorgar una veritable autonomia a les ZER i al conjunt de les escoles que les integren, tenint present la voluntat dels actors locals en totes les facetes que impliquin el territori, si no, seguim sent sucursals del poder central.

- S'ha de potenciar des d'un ajuntament amb molta autonomia i capacitat els serveis que poden oferir les escoles petites (menjador, recolzament a llars d'infants municipals, flexibilització d'horaris, activitats extraescolars...) per potenciar l'entramat que faciliti la vida social d'un poble. S'ha de cercar solucions per als problemes, no crear-ne de nous.
- La millora de les infraestructures pot ajudar molt en aquest aspecte. Els edificis de l'escola rural s'estan quedant obsolets. Són vells i poc adequats a les necessitats d'espai que requereix la nova estructura: desdoblament de classes, espais per a les noves tecnologies, espais per comunicar-se amb els pares...
- S'hauria de treure més profit de les noves tecnologies, no es pot pretendre que, a més, el professorat de l'escola rural sigui també un tècnic en informàtica, però en canvi les ZER són unes formes d'organització que tenen una allau de possibilitats en aquest món. No podem oblidar que tot el que possibiliti la interrelació de les diferents escoles és un element propi de les ZER (videoconferències, lliçons d'idiomes...).

Fa uns anys semblava una utopia, però avui només falta recolzament tecnològic i voluntat per poder-ho realitzar. Cal un especialista en informàtica, o com a mínim el reconeixement del coordinador d'informàtica per a les ZER.

Per arribar fins aquí s'ha hagut de demostrar que les escoles petites, unitàries o cícliques, no treuen ni millors ni pitjors resultats acadèmics que les altres, ara s'ha demostrat que els treuen millors i a més tenen unes característiques que les fan exclusives i importantíssimes dintre del sistema educatiu per les singularitats organitzatives i pel gran espai que cobreixen.

Un sistema educatiu viu i dinàmic és aquell capaç d'assimilar i escampar el que té de bo i desenquistar i extirpar el que té de dolent. I parlar d'organització educativa diferent és enriquir i potenciar el sistema educatiu.

Bibliografia

- AUBARELL, G. i altres: *El desenvolupament de l'alta muntanya és sostenible?* Departament de Medi Ambient Generalitat de Catalunya, 1999
- DOMÈNECH I MIRA, J.: *Present i futur de l'escola rural*, Consell Escolar de Catalunya, 1995
- FEU I GELIS, J.: *La transformació del món rural* (Conferència), *Documentació de les Segones Jornades de l'Escola Rural en la formació dels mestres de Catalunya*. Solsona, 1997.
- MAB-6 ALT PIRINEU URGELLET-BARIDÀ: *Síntesis del Programa MOPT*, Madrid, 1993

Paraules clau

Ruralitat

Autonomia

Descentralització

Perfil professional

Resum

Per entendre l'escola rural també cal entendre que el concepte de ruralitat ha canviat. Són diverses les causes que han generat aquests canvis, però en podem destacar la modernització de l'agricultura i la ramaderia, la diversificació de l'activitat econòmica, l'estancament de la davallada demogràfica i una tímida recuperació de la població. L'escola tampoc ha quedat al marge d'aquests canvis; l'escola de poble, l'escola de tots, es caracteritza per la seva flexibilitat i diversitat, immersa en el medi, i són justament aquests factors els que li permeten adaptar-se constantment a les necessitats; però cal millorar-la per poder avançar, així cal plantejar les ZER (zones escolars rurals) des de l'autonomia i la descentralització, crear un perfil professional que permeti treballar en l'escola rural, reconèixer la singularitat del seu propi sistema pedagògic, millorar les infraestructures i potenciar els serveis; aquests són bàsicament els factors que ajudaran a millorar l'escola de poble.

El concepto de ruralidad ha cambiado y junto con él la escuela rural. Son diversas las causas que han generado estos cambios, pero podemos destacar la modernización de la agricultura y la ganadería, la diversificación económica, el estancamiento de la bajada demográfica y una tímida recuperación de la población. La escuela tampoco se ha quedado al margen de estos cambios. La escuela de pueblo, la escuela de todos, se caracteriza por su flexibilidad y diversidad inmersa en el medio y son justamente estos factores los que le permiten adaptarse constantemente a las necesidades; pero es necesario mejorarla para poder avanzar; de este modo se deben plantear las ZER (zonas escolares rurales) desde la autonomía y la descentralización; crear un perfil profesional que permita trabajar en la escuela rural; reconocer la singularidad de su propio sistema pedagógico; mejorar las infraestructuras y potenciar los servicios, éstos son básicamente los factores clave que ayudarán a mejorar la escuela de pueblo.

The concept of rural villages has changed along with that of rural schools. There are many causes which have generated these changes, but we should point out the modernization of agriculture and stockbreeding, the economical diversification and the stagnation of the demographic decrease and a small population recovery. Schools have also experimented such changes. Rural schools, in which all children share the same room, is characterized by its flexibility and its great diversity. These factors are the ones that allow the school to constantly adapt itself to all the needs. However, in order to advance, rural schools should be improved. Thus, Rural School Areas (RSA) should be implemented from an autonomous and decentralized perspective; a professional profile that enables to work in rural schools should be created; we should recognize the singularity of their own pedagogical system; infrastructures and services should be improved. All these are the key factors that will help improve rural schools.